

ZELENE TEME U UMJETNIČKOJ I DISKURZIVNOJ PRAKSI GALERIJE VN I GALERIJE PROZORI¹

GREEN THEMES IN THE ARTISTIC AND DISCURSIVE PRACTICE OF GALLERY VN AND GALLERY PROZORI

Gordana Kolanović Roško
Knjižnice grada Zagreba
gordana.kolanovic.rosko@kgz.hr

Olga Majcen Linn
Knjižnice grada Zagreba
olga.majcen@kgz.hr

Petra Dolanjski Harni
Knjižnice grada Zagreba
petra.dolanjski@kgz.hr

UDK / UDC: [021.4(497.521.2):7]:502/504
Pregledni rad / Review paper
<https://doi.org/10.30754/vbh.67.3.1202>
Primljeno / Received: 14. 6. 2024.
Prihvaćeno / Accepted: 30. 10. 2024.

Sažetak:

Cilj. Cilj je istraživanja donijeti pregled umjetničkih ostvarenja, projekata, izložbi i publikacija sa zelenom tematikom unutar izlagačke prakse Galerije VN i Galerije Prozori, Knjižnica grada Zagreba, usporediti praksu dviju galerija s obzirom na zelene teme te razvidjeti promjene umjetničkog pristupa u odnosu prema prirodi.

Pristup/metodologija/dizajn. Provedeno je istraživanje i analiza pisanih dokumenata i primarnih publikacija o Galeriji VN i Galeriji Prozori kako bi se utvrdila prisut-

¹ Rad je proizašao iz izlaganja na 14. savjetovanju za narodne knjižnice, 11. – 13. listopada 2023. u Dubrovniku gdje je predstavljen pod naslovom „*Umjetnički radovi sa ‘zelenom’ temom u Galeriji VN Knjižnica grada Zagreba*“ autorâ O. Majcen Linn, G. Kolanović Roško i M. Vojnovića.

nost zelenih tema u radovima izlaganima u tim dvjema galerijama. Također je provedena metoda prebrojavanja i na temelju nje analiza podataka. Komparativnom metodom uspoređene su prakse u dvjema galerijama.

Rezultati. Popisane su izložbe koje tematiziraju prirodu u posljednjih pedeset godina. Iz tih su izložbi izdvojene one koje se ekološki odnose spram prirode. Utvrđeno je razdoblje promjene narativa iz nepolitičkog i deskriptivnog prema ekološki angažiranom. Kroz analizu slučaja opaženi su različiti pristupi ekološkim temama i izdvojeni su ključni pristupi: *kritički, konstruktivni, fantastični, ironijski i apokaliptični*. Utvrđeno je koliko je od navedenih sadržaja koji propituju temu ekologije transponirano u nove formate i na nove transmedijalne platforme.

Ograničenja. Korišteni podaci nastali su na temelju opsežne arhive pisanih i objavljenih dokumenata, no ne uključuju izložbe o kojima ne postoji pisani trag. Pored toga trenutačno nije dostupna cjelokupna arhiva Galerije Prozori koja bi uključivala dokumentaciju radova nastalih od njezinog osnutka 1978. godine, pa je za Galeriju Prozori obuhvaćeno razdoblje od 2009. godine, otkad je dostupna cjelovita dokumentacija izložbi.

Praktična primjena. Unutar praktične primjene izdajamo ponuđene smjernice za niz održanih radionica koje su u primjeni reflektirale napomenutu semantičku heterogenost obiju galerija. Na radionicama se na konkretan način radilo na osvješćivanju važnosti recikliranja, ponovne uporabe zapostavljenih materijala (poput voska) te važnosti kontakta s prirodnim elementima njihovih lokaliteta. Radionice su bile praktične namjene te su podigle kvalitetu bivanja i povezanosti u lokalnim zajednicama unutar kojih funkcioniraju galerijski prostori.

Društveni značaj. Rad naglašava važnost ekološke svijesti i bavljenja ekološkim problemima kroz umjetnost. Kao naglašeni aspekt društvenog značaja prikazana je transformacija knjižnica i galerija u urbane lokalne centre kulture koji aktivno podržavaju ekološke inicijative. Knjižnice i galerije postaju sjecišta novih, kreativno inovativnih narativa i tranzicijskih zona učenja. Veliki je značaj umjetnosti kao sredstva promicanja ekološke svijesti i suočavanja s potrebama dalekosežnih promjena. Stoga rad predstavlja vrijedan doprinos jačanju društvenog kapitala, kao i promociji alternativnih vizija u pristupu ekološkim izazovima suvremenog društva.

Originalnost/vrijednost. Istraživanje daje novo znanje o zelenim temama unutar galerijskih praksi knjižnica s naglaskom na aktivistički pristup u protekla dva desetljeća izlaganja. Također se radi o prvom radu koji komparativno pristupa dvama etabliranim izložbenim i umjetničkim prostorima Knjižnica grada Zagreba.

Ključne riječi: ekologija; Galerija Prozori; Galerija VN; priroda; tehnologija

Abstract:

Aim/Purpose. The aim of the research is to provide an overview of artistic achievements, projects, exhibitions and publications with green themes within the exhibition practices of Gallery VN and Gallery Prozori, Zagreb City Libraries, to compare the practices of the two galleries regarding green themes, and to identify changes in artistic approaches in relation to nature.

Approach/Methodology/Design. The research involved an analysis of written documents and primary publications about Gallery VN and Gallery Prozori to determine the presence of green themes in the works exhibited in these two galleries. A data-counting method was also employed, followed by data analysis. Practices in these two galleries were compared using a comparative method.

Results/Findings. Exhibitions addressing nature in the last fifty years were listed and those with ecological approach to nature were highlighted. A chronological period of narrative change from non-political and descriptive to environmentally engaged was identified. Through case analysis, different approaches to ecological themes were observed and key approaches were identified: critical, constructive, fantastical, ironic and apocalyptic. It was determined how much of the content questioning the ecology theme has been transposed into new formats and onto new transmedia platforms.

Limitations. The data used was created from an extensive archive of written and published documents, but did not include exhibitions for which no written record exists. In addition, the complete archive of Gallery Prozori, including documentation of works since its establishment in 1978, is currently unavailable. Therefore, the study covers Gallery Prozori from 2009 onward, when comprehensive exhibition documentation became available.

Practical Implications. Within practical application, the research highlights guidelines from a series of workshops that reflected the mentioned semantic heterogeneity of both galleries. The workshops specifically addressed the importance of recycling, reusing neglected materials (such as wax), and the importance of contact with natural elements in their localities. These practical workshops enhanced the quality of life and strengthened ties in the local communities within which both gallery spaces operate.

Social Implications. The paper emphasizes the importance of ecological awareness and addressing ecological issues through art. The transformation of libraries and galleries into urban, local cultural centres actively supporting ecological initiatives is highlighted as a significant aspect of their social importance. Libraries and galleries become intersections of new, creatively innovative narratives and transition zones of learning. Art bears a significant role in promoting ecological awareness and addressing the needs of far-reaching changes. Therefore, the paper represents a valuable contribution to strengthening social capital and to promoting alternative visions of approaching the ecological challenges of contemporary society.

Originality/Value. The research provides a comprehensive new understanding of green themes within library gallery practices with an emphasis on activist approaches exhibitions over the last two decades. It is also the first study to comparatively approach two established exhibition and artistic spaces of the Zagreb City Libraries.

Keywords: ecology; Gallery Prozori; Gallery VN; nature; technology

1. Uvod

U ovom se istraživanju bavimo ekološkim i zelenim temama u umjetničkoj praksi Galerije VN, Ilica 163 i Galerije Prozori, Zapoljska 1, koje djeluju u sklopu Knjižnica grada Zagreba te analizom umjetničkih pristupa izlagača tijekom tog razdoblja. Riječ je o razdoblju koje obuhvaća pola stoljeća rada Galerije VN, dok je za Galeriju Prozori obuhvaćeno razdoblje od 2009. godine, otkad je dostupna sustavna dokumentacija izložbenog programa u formi godišnjih kataloga. Uz navedeno u prvom razdoblju djelovanja Galerije Prozori izlagale su se ilustracije i druge grafičke vrste, a od 2005. godine izlagačka koncepcija preusmjerava se na *site specific*, konceptualne i participativne umjetničke prakse. Metode kojima smo se služile u istraživanju jesu statistička analiza podataka o izlaganju, sadržajna analiza tema i pristupa kojima se umjetnici bave te komparativna metoda dviju galerija s obzirom na njihovu razliku. Naime Galerija VN supostoji s čitaonicom, a Galerija Prozori s knjižnicom te su tako i mogućnosti i prilagodljivost samih izlagačkih prostora uvjetovani njihovim funkcijama čitaonice, odnosno knjižnice, što, u konačnici, utječe i na produkciju umjetničkih radova.

Čitaonica i Galerija VN ogranak je područne Knjižnice Vladimira Nazora i od svog osnutka 1971. godine ima samostalan prostor koji služi kao čitaonica dnevnog tiska i galerija suvremene umjetnosti. U tom se prostoru ne zadužuju knjige, no postoji mala zbirka literature posvećene suvremenoj umjetnosti koja se može čitati u čitaonici.

Galerija Prozori (osnovana 1978. godine) obuhvaća 30 metara dugačak prozorski niz Knjižnice Silvija Strahimira Kranjčevića, a ovisno o radu, širi se u unutrašnji prostor knjižnice ili vanjski javni prostor. Obje galerije vode računa o prvotnoj namjeni prostora – knjižnici, odnosno čitaonici, njihovim korisnicima, kao i o važnosti uključivanja korisnika kao aktivnih sudionika programa koji se u njima održavaju. Galerija VN i Galerija Prozori hibridna su mjesta na kojima se „likovno i literarno isprepliću“. Kao galerijski prostori namijenjeni su, kako kaže voditeljica Knjižnice Vladimira Nazora, Svjetlana Ciglar „mladim, kreativnim umjetnicima, istraživačkom pristupu, inovativnim umjetničkim praksama“ (Majcen Linn, 2022: 18), ali i čitačima, kao i „stanovnicima kvarta, korisnicima knjižnice i svakodnevnim prolaznicima“ (KGZ, s. a.).

2. O dvjema galerijama suvremene umjetnosti unutar Knjižnica grada Zagreba

Kao i druge institucije i narodne knjižnice, galerije unutar Knjižnica grada Zagreba prolaze kroz stalne promjene, potaknute razvojem informacijskih tehnologija i društvenim i demografskim promjenama. Ekonomska nestabilnost, iscrpljivanje energetske izvora i ubrzane društvene promjene transformiraju društvo, a time i narodne knjižnice te usmjeravaju umjetničke preokupacije izlagača u galerijama. Svjetski trendovi u proteklih dvadeset godina kreću se u smjeru tematiziranja i problematiziranja održivog razvoja te osnivanja tzv. „zelenih“ (ekološki prihvatljivih) i održivih knjižnica, tj. knjižnica koje brinu o okolišnoj, ekonomskoj i društvenoj održivosti (cf. IFLA, 2011; IFLA, s. a.).

U članku *The Future of libraries: Beginning the great transformation*, Thomas Frey, izvršni direktor Instituta DaVinci, raspravlja o deset trendova s kojima se susreću knjižnice digitalnog doba. Za ovaj rad od posebne je važnosti njegova vizija o tome da će se knjižnice „preobraziti iz centara informacija u centre kulture“ (Frey, s. a.). Frey nadalje tvrdi da knjižnica utemeljena na kulturi dotiče duh zajednice, procjenjuje prioritete i pruža resurse za podršku najvažnijim stvarima.

Prateći analogiju s kulturno-društveno imerzivnim specifičnostima, tako i mnoge knjižnice uklapaju ekološke postupke u strategije svakodnevnog poslovanja. Uključivanjem umjetničkih praksi koje se bave ekološkim temama, galerije u sklopu knjižnica postaju ključni akteri u poticanju održivog razvoja. Istraživanje te povezanosti naglašava važnost i ulogu knjižnica kao centara koji podržavaju kreativnost i promicanje ekološke svijesti.

Unutar pragmatično-funkcionalnog dijela službenih naputaka, Galerija VN i Galerija Prozori unutar svakodnevnih praksi, kao i ostale knjižnice u sklopu Knjižnica grada Zagreba, uključuju reciklažu papira i kartona te korištenje štedljivih žarulja, što je još uvijek daleko od standardiziranih i integralnih programa Zelenih i održivih knjižnica.

No zanimljivije su umjetničke strategije koje reagiraju na konkretne ekološke probleme i predlažu zanimljive i kreativne koncepcije kao moguća rješenja. Umjetničke izložbe i događaji koji se bave ekološkim pitanjima privlače širu publiku te potiču dijalog i suradnju unutar zajednice. Obje galerije, smještene u zagrebačkim kvartovima Črnomerec i Peščenica, bliske su lokalnoj zajednici te mogu postati središta za angažman građana u ekološkim inicijativama te je njihova specifičnost da kroz suvremenu umjetnost mogu propitivati ekološke teme.

Naime knjižnice, kao i čitaonice, žive su mjesto susretanja i okupljanja svojih korisnika, uronjene u svakodnevnicu i u potpunosti joj približene. S jedne su strane definirane svojim gotovo utopijskim mogućnostima usmjerenima prema uključivosti i jednakovrijednosti koje u svojoj biti predstavljaju knjižnica/čitaonica, dok su s druge višestruko potvrđene upravo kroz inzistiranje na normativnosti, neu-

tralnosti, pravilima i strukturi. U tom međuprostoru otvara se prostor za umjetnost te isprepliću mogućnosti koje proizlaze iz knjižnično-galerijskog / čitaoničko-galerijskog supostojanja. Uzajamno djelovanje galerije i knjižnice, odnosno galerije i čitaonice rezultira hibridnim kulturnim programima, pri čemu kombinacija njihovih metodologija omogućava uključivanje lokalne zajednice u šire kulturne i društvene tokove i suvremeno poimanje kulturne participacije u svakodnevici. Iz navedenog proizlazi i njihov potencijal da postanu mjesta za edukaciju i razvoj kritičkog mišljenja usmjerene prema poboljšanju društva. Stoga ovaj rad predstavlja djelovanje Galerije VN i Galerije Prozori kao aktivnog i semantički heterogenog javnog prostora koji može potaknuti promjenu perspektive te otvoriti dijalog u smjeru kritičkog sagledavanja aktualne društvenosti kroz primjere radova koji se bave temom ekologije.

U kontekstu ekoloških tema i umjetničkih praksi koje se u svojoj izvedbi, koncepciji te edukativnoj i diskurzivnoj razradi tematski mogu smjestiti unutar tog okvira, važna nam je Rancièreaova ideja emancipacije, prema kojoj je umjetnost moguće misliti kao politiku a da pritom ne prestane biti umjetnost. Naime relacijsku formu ne čini prijenos znanja ili daha umjetnika gledatelju, ni naše sudjelovanje u nekoj otjelovljenoj moći u kolektivu; ona je umjetnost kao „treća stvar“, iskustvo koje je jedinstveno i neusporedivo s bilo kojim drugim vrstama iskustva te koje nam omogućuje razumijevanje svijeta, naših odnosa prema njemu i jednih prema drugima (Rancièr, 2009). Umjetnost balansira, prelazeći iz polja umjetničkog u neumjetničko ili, kako je definira Rancièr, ona je događaj u svijetu i ujedno odmaknuta od njega. Tematskom i sadržajnom analizom odabranih umjetničkih radova može se zaključiti da radovi izvedeni u sklopu izložbenog programa Galerije VN i Galerije Prozori zasigurno jednim svojim dijelom argumentiraju političnost umjetnosti, pri čemu je važno navedeno kontekstualizirati i u okviru suvremenog knjižničarstva u kojem su „zelene teme“ vrlo aktualne. Na primjeru predstavljenih umjetničkih radova Galerije Prozori i Galerije VN specifičnost njihova djelovanja vidimo u širenju prostora znanja kroz umjetnost te otvaranju prostora za eksperiment kroz korištenje različitih medija i izložbenih formata te neочеkvanih vizualizacija u primarno knjižničnom, odnosno čitaoničkom prostoru.

Stoga, izlaženjem izvan okvira, u smislu subverzivnih i inovativnih umjetničkih praksi, te pregledom najistaknutijih angažiranih radova, ovo istraživanje dodatno pridonosi osvješćivanju aktualnih tema održivog razvoja. Analizom umjetničkih radova i tematiziranjem ekoloških pitanja, istraživanje želi doprinijeti promišljanju o odgovornom odnosu prema prirodi. Unutar tog konteksta postavili smo istraživačka pitanja: Kakav je omjer umjetničkih radova koji se bave prirodom kao isključivo estetskim motivom (pejzaži, mrtva priroda, pitoreskni motivi) i radova koji tematiziraju prirodu u aktivističkom smislu? Koji je pristup, od prepoznatih pristupa ekološkim temama, najdominantniji? Postoje li razlike u dominantnim trendovima pristupa ekološkim temama u usporedbi Galerije VN i Galerije Prozori?

2.1. Promjena narativa

Mnoge su institucije u proteklih nekoliko desetljeća donosile različite smjernice kojima je cilj bilo promicanje svijesti o „ekološkim temama“. IFLA je, primjerice, objavila mnoštvo smjernica i publikacija koje se bave zelenim knjižnicama i ekološkim pitanjima kako bi, s jedne strane, pomogla samim knjižnicama da prepoznaju mogućnosti za smanjenje svog ekološkog otiska, a s druge strane, kako bi pomogla knjižnicama u općenitom promicanju održive prakse te da na lokalnoj razini podrže zajednice u povećanju svijesti o ekološkim izazovima. Europska je komisija pak osnovala različite institucije i tijela koja se bave pitanjima vezanim za klimatske promjene i održivost. Jedan od ključnih elemenata jest Europsko vijeće za okoliš (European Environmental Council), koje je osnovano kako bi koordiniralo politiku vezanu za okoliš i održivost unutar Europske unije. To tijelo igra ključnu ulogu u donošenju odluka i usmjeravanju politika koje se odnose na zaštitu okoliša, upravljanje prirodnim resursima i borbu protiv klimatskih promjena.

Europsko vijeće za okoliš (ENV) (Europsko vijeće, s. a.), koje okuplja ministre i ministrice nadležne za pitanja koja se odnose na okoliš, „zaduženo je za EU-ovu politiku okoliša, što uključuje zaštitu okoliša, razborito iskorištavanje resursa i zaštitu zdravlja ljudi. Bavi se i međunarodnim pitanjima povezanim s okolišem, posebno u području klimatskih promjena. Također vodi računa o tome da se okolišni aspekti na odgovarajući način uključe u druga područja politike EU-a, kao što su industrija, poljoprivreda, promet, energetika i usluge“ (ibid., s. a.: 1).

Politike zaštite okoliša temelje se u različitim dijelovima svijeta na različitim postavkama. Europska se politika temelji na „načelima opreznosti, preventivnog djelovanja i uklanjanja onečišćenja na samom izvoru te na načelu ‚onečišćivač plaća‘. Načelo opreznosti predstavlja instrument za upravljanje rizicima koji igra važnu ulogu kada postoji znanstvena nesigurnost o tome predstavlja li određena aktivnost ili politika potencijalan rizik za ljudsko zdravlje ili okoliš. Primjerice, ako se pojave sumnje o potencijalno štetnim učincima proizvoda i ako nakon objektivne znanstvene procjene ta nesigurnost nije uklonjena, ovim se načelom nalaže uklanjanje tog proizvoda s tržišta. Takve mjere moraju biti nediskriminirajuće i proporcionalne te se moraju ponovno preispitati kada bude dostupno više znanstvenih podataka“ (Europski parlament, s. a./a).

No, mora se priznati, provedba općih načela ne događa se u svim državama na jednak način. Kako bi se barem pokušalo riješiti taj problem, „EU je 2001. godine usvojio (neobvezujuće) minimalne standarde za inspekcije u području zaštite okoliša. Kako bi se poboljšala provedba prava EU-a u području zaštite okoliša, države članice moraju osigurati postojanje učinkovitih, proporcionalnih i odvraćajućih kaznenopravnih sankcija za najteže prekršaje u području okoliša“ (Europski parlament, s. a./b).

3. Uloge knjižnica i čitaonica u promicanju ekološke svijesti i aktivizma – pregled literature

Suvremene knjižnice imaju bitnu ulogu u promicanju ekoloških aktivnosti te u edukaciji zajednice o važnosti ekološki odgovornog ponašanja. S jedne strane knjižnice vlastitim djelovanjem mogu pridonijeti održivosti i zaštiti okoliša, primjerice, ekološki osviještenim projektiranjem svojih zgrada. Knjižnice također organiziraju razne programe i radionice koji educiraju javnost o temama održivosti (predavanja o recikliranju, upotrebi obnovljivih izvora energije, urbanom vrtlarstvu, smanjenju i razvrstavanju otpada, skladištenju baterija i odbačene informatičke opreme). Knjižnice nude i građu (knjige, časopise i digitalne izvore) koja se bavi temama vezanim za ekologiju, klimatske promjene, održivi razvoj i zaštitu prirodnih resursa. Knjižnice mogu biti i mjesta na kojima se građani okupljaju kako bi zajednički radili na projektima vezanima za zaštitu okoliša (akcije čišćenja okoliša, razmjene biljaka i sjemenja i sl.). U kontekstu smanjenja ekološkog otiska knjižnice, primjerice, mogu pridonijeti digitalizacijom knjižnične građe te smanjenom upotrebom papira.

Pojam *zelene pismenosti* definiran je ranih 90-ih godina 20. stoljeća a odnosi se na „sposobnost razumijevanja utjecaja čovjekovih odluka i radnji na okoliš kroz širenje svijesti o održivom razvoju i poticanju kritičkog mišljenja. Zadatak joj je mijenjati ponašanje pojedinca, ali i čitavih institucija“ (Čadovska i Tkalčić, 2017: 65). Pojam *zelena knjižnica* pak ima dvostruko značenje, s jedne strane odnosi se na „zelenu i održivu zgradu u sklopu različitih održivih praksi, poput recikliranja, a s druge strane zelena knjižnica može se definirati kao koncept zelenih programa, usluga, zbirki i informacijskih sustava“ (Prgomet, 2019: 17). Proširenija definicija ističe da bi zelena knjižnica u pravom smislu bila „spoj triju elemenata: održive zgrade izgrađene po načelima zelene gradnje, zelenog poslovanja te aktivnog pružanja zelenih knjižničnih usluga“ (Vrana i Zečević, 2020: 367–368).

U današnje doba, kada su teme klimatskih promjena, ekologije i održivog razvoja primarne u politici i svakodnevnom životu, knjižnice mogu pomoći zajednici razumjeti kako živjeti zeleno i vlastitim primjerom održivosti i edukacijom drugih o njoj. „Knjižnice bi trebale postati primjer zajednici u praksi ekološkog pristupa, uspostaviti ekološku praksu u knjižničnim objektima, pokrenuti raspravu o recikliranju i potrošnji energije u cijeloj zajednici te povećati svijest zajednice knjižničnim programima o okolišu i prihvatljivim postupcima“ (Prgomet, 2019: 13).

3.1. Zelene politike knjižnica/zeleni projekti u Hrvatskoj

U Hrvatskoj se kao početak djelovanja zelenih knjižnica smatra „pokretanje projekta Zelena knjižnica Društva bibliotekara Istre započet 2011. godine pod vodstvom Ivana Kraljevića koji je s članovima društva osmislio projekt koji povezuje ekologiju i knjižničarstvo“ (Ojdanić, 2024). Zamisao o zelenoj knjižnici

nastala je krajem 2010. godine, „kada je Društvo bibliotekara Istre povodom Međunarodne godine biološke raznolikosti u suradnji sa Sveučilištem Jurja Dobrih u Puli, organiziralo projekciju filma Dom na Odjelu za ekonomiju i turizam „Dr. Mijo Mirković“ u Puli“ (Prgomet, 2019: 31).

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu priključila se pokretu zelenih knjižnica 2012. godine, kada je osnovala *Zelenu knjižnicu energetske efikasnosti* (ZeeK). „Zelena EE knjižnica je mjesto, odnosno, polica koja na jednom mjestu obuhvaća sve stručne publikacije i brošure objavljene u sklopu provedbe EE projekta, a čini ih dostupnima i u fizičkom obliku, svim zainteresiranima za povećanje energetske efikasnosti kroz primjenu energetske efikasne mjere kao i obnovljivih izvora energije“ (ZeeK, s. a.).

Usto, „kako knjižnica posjeduje bogat opus građe, brojne doktorske i magistrske radove, novine, publikacije te zakonske i druge pravne akte koji govore o održivom razvoju, godine 2016. knjižnica je predstavila projekt *Zelena knjižnica za zelenu Hrvatsku* s ciljem educiranja korisnika za zaštitu i očuvanje okoliša“ (Prgomet, 2019: 32). Na predstavljanju tog projekta istaknuto je sljedeće: „Osnovni ciljevi projekta *Zelena knjižnica za zelenu Hrvatsku* odnose se na izobrazbu korisnika Knjižnice, njihovo osvješćivanje i senzibiliziranje na temu te uključivanje u određene programe, kao i na popularizaciju programa organizacija s područja zaštite i očuvanja prirode, predstavljanje rezultata njihovih znanstvenih istraživanja, stručnih radova, nakladništva i projekata. Zadatak je privući što veći broj korisnika i zainteresirane javnosti kako bismo im sudjelovanjem u odabranim programima usadili nove vrijednosti i navike“ (NSK, s. a.).

Jedna od konkretnih aktivnosti jest distribuiranje informativno-edukativnih brošura te informativno-edukativnih plakata i naljepnica kojima je cilj informirati i educirati građane. „Naljepnice postavljene na mjesta potrošnje energije svojim jednostavnim porukama pozivaju na energetske efikasno ponašanje te su se pokazale kao izvrstan alat poticanja provedbe besplatnih EE mjera“ (ibid.).

Širenje ideja zelenih knjižnica nije zaobišlo ni narodne knjižnice koje svojim programima, uslugama i radionicama, ali i svakodnevnim održivim djelovanjem promiču brigu za okoliš u lokalnoj zajednici.

Suvremene narodne knjižnice u Hrvatskoj prepoznale su važnost ekoloških i društvenih aspekata svog rada. Nakon što je predstavljen projekt Društva bibliotekara Istre, Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“ iz Šibenika ubrzo potom organizirala je svoju prvu zelenu aktivnost. Pothvatu educiranja javnosti o ekološkoj problematici pridružila se, pod sloganom *Zajedno u brizi za okoliš*, i Knjižnica i čitaonica „Fran Galović“ u Koprivnici. U sklopu programa održavale su se „pričaonice za bebe i malu djecu, pričaonice za djecu predškolske dobi, kreativne radionice za djecu i mlade, predavanja i tribine za odrasle, izložbe u izlozima knjižnice“ (Zelena knjižnica s. a.). S projektom *Ekoknjižnica: za prijateljstvo s prirodom* temi očuvanja okoliša posvetila se Gradska knjižnica Vukovar, a preda-

vanjem *Eko-vrt* provođenju zelenih programa pridružila se 2013. godine Gradska knjižnica „Slavko Kolar“ u Čazmi. Gradska knjižnica Samobor zelena je od 2015. godine. Mnoge narodne knjižnice surađuju s ekološkim udrugama, školama i lokalnim zajednicama na projektima koji promiču brigu za okoliš i ekološku svijest. Najčešće je riječ o radionicama, ekološkim akcijama čišćenja te aktivnostima kojima je cilj podizanje svijesti o važnosti zaštite okoliša. Knjižnice grada Zagreba pokrenule su inicijativu *Zelena knjižnica* za uvođenje programa posvećenih održivom razvoju i zaštiti okoliša. Projekt je začel početkom 2016. godine u Knjižnici Savica u Zagrebu, a djelovalo se u prostoru knjižnice i na javnim površinama u naselju. Zelene aktivnosti provode se i u knjižnicama u Križevcima, Osijeku, Splitu, Prelogu, Sisku, Zadru, Karlovcu, Daruvaru i Poreču.

Visokoškolske knjižnice također su se pridružile pokretu zelenih. Sveučilišna knjižnica u Splitu godinama provodi niz aktivnosti pod nazivom *Zelena knjižnica*. U sklopu te knjižnice otvorena je i Nova Zelena knjižnica energetske efikasnosti (ZeeK).

U kontekstu takvih aktivnosti, Hrvatsko knjižničarsko društvo osnovalo je i Radnu grupu za zelene knjižnice. Njezin je cilj „uspostavljanje mreže knjižnica koje bi se uključile u već postojeći obrazac projekta Zelena knjižnica s ciljem edukacije javnosti i podizanja svijesti o održivom društvu i nužnosti zaštite okoliša kroz knjižnice i knjižničarska društva. Osim ovog segmenta, radna grupa se bavi i pitanjima energetske učinkovitosti u knjižnicama“ (HKD, s. a.).

3.2. Od teme prirode do ekoloških tema

Umjetnost i priroda uvijek su nalazile načine za međusobno prepletanje i oplemenjivanje. Tijekom proteklih razdoblja, primjećujemo to u različitim oblicima: „ruralnom i povijesnom za klasiciste, grandioznom i divljem za romantike, ili osjetljivom i poetskom za impresioniste“ (Artsper, s. a.). Međutim tek mnogo kasnije umjetnici su postali svjesni krhkosti okoliša.

Slovenski filozof Slavoj Žižek 2012. godine objavio je knjigu *Živjeti na kraju vremena* u kojoj ističe promjenu paradigme te napominje da je ekologija novo bojno polje, a da postoje četiri jahača Apokalipse – ekološka kriza, neravnoteža u ekonomskom sustavu, posljedice biogenetičke revolucije te eksplozivni rast društvenih podjela. Zapadna civilizacija u suočavanju s ekološkom krizom koja ju je pogodila mora proći pet stanja: poricanje, bijes, cjenkanje, depresiju i prihvaćanje (Žižek, 2012). Priroda se počela prikazivati izvan okvira čiste estetike jer su se umjetnost i priroda našli usred političke bitke. Zapravo, propadanje prirode duboko je promijenilo odnos između umjetnika i krajolika. Promjenu paradigme prati i pripadajući medijski narativ obrade zelenih i ekoloških tema.

Britanski aktivist za zaštitu okoliša, stručnjak za komunikacije i pisac George Marshall objavio je 2014. godine knjigu *Don't even think about it: Why our brains*

are wired to ignore climate change, koju je časopis *Esquire* proglasio jednom od 15 osnovnih knjiga o klimatskim promjenama. Marshall se bavi i analizom kako mediji percipiraju i obrađuju informacije o klimatskim promjenama i izazovima ekološke održivosti. Riječ je o konceptu postavljanja okvira (engl. *framing*), načinu na koji se informacije, priče ili događaji prezentiraju kako bi se određeni aspekti istaknuli, dok su drugi potisnuti ili zanemareni (Kunczik and Zipfel, 2006: 205).

Godine 2014. objavljene su i knjige *This changes everything: Capitalism vs The Climate*, Naomi Klein, koja istražuje kako kapitalistički sustav doprinosi ekološkim izazovima i kako se narativi o ekologiji mijenjaju u kontekstu globalnog kapitalizma te *The Sixth extinction: An Unnatural history*, autorice Elizabeth Kolbert, koja govori o ekološkim katastrofama diljem svijeta i pratećem medijskom tretmanu. Te knjige nude različite perspektive o zelenim temama, ekologiji i klimatskim promjenama, a njihova iščitavanja pomažu u razumijevanju meandrirajućih medijskih fenomena o tim važnim temama. Tijekom 2022. godine, u sklopu Hrvatskog novinarskog društva, održana je radionica za novinare na kojoj ih se educiralo o izvještavanju o temi klimatskih promjena. Takva inicijativa ukazuje na jasno razumijevanje i svijest o ulozi medijskog narativa u oblikovanju javnog mnijenja o zelenim i ekološki važnim temama. Program je bio usmjeren na edukaciju o „uzrocima i posljedicama klimatskih promjena; prepoznavanje mogućnosti individualnih i kolektivnih klimatskih akcija, na klimatske mitove u javnom prostoru, *greenwashing* te tehnike učinkovitog komuniciranja klimatske krize“ (HND, s. a.).

Promjenu paradigme potvrđuje i radionica „Klimatske promjene sasvim osobno: ‚Stigle smo i ostajemo‘ – Temelji komuniciranja klimatske krize u javnom prostoru“, održana 2022. godine u Zagrebu, koja se, osim osnovnom komunikacijom znanstveno utemeljenim činjenicama, bavila i temama kako postići čitanost bez senzacionalizma i krivog izvještavanja te kako kod čitatelja postići prepoznavanje relevantnosti klimatskih tema za vlastitu, lokalnu stvarnost.

Tijekom proteklih dvadeset godina, dakle od 2004. godine, kada se mijenja i prevladavajući medijski narativ o ekološkim izazovima, do 2024. godine postala je sve očitija stvarnost klimatskih promjena i njihov utjecaj na okoliš i društvo. To je dovelo do jačanja osjećaja hitnosti i potrebe za razmatranjem pitanja održivosti i ekološke osviještenosti u umjetničkom izrazu.

S porastom ekoloških problema umjetnici su se sve više angažirali u aktivističkim inicijativama i upotrebljavali umjetnost kao sredstvo za podizanje svijesti o ekološkim problemima. Performansi, instalacije, murali i druge umjetničke forme postale su sredstvom izražavanja borbe za očuvanje prirode. Sve veći interes za održive varijante funkcioniranja društva potaknuo je razvoj ekološki prihvatljivih umjetničkih praksi. Umjetnici su počeli upotrebljavati reciklirane materijale, biorazgradive boje i tehnike kako bi smanjili svoj ekološki otisak. Razvoj tehnologije također je utjecao na umjetničku paradigmu vezanu za zelene teme, a „za poticanje aktivnog učenja nužno je korištenje informacijsko-komunikacijskih tehnolo-

gija, kako za pristup informacijama i stvaranje samostalnih uradaka u digitalnim alatima“ (Skender, 2020: 5). Umjetnici se služe digitalnim medijima i virtualnom stvarnošću kako bi istražili kompleksnost ekoloških problema i predstavili inovativna rješenja za održivost. Te promjene u umjetničkoj paradigmi odražavaju rastuću svijest i angažman društva u borbi za očuvanje okoliša.

4. Zelene teme u dvjema galerijama Knjižnica grada Zagreba

4.1. Razvoj odnosa spram prirode i ekološke ravnoteže u Galeriji VN

I prije pojave radova za koje bismo mogli reći da se bave ekološkim temama postojali su mnogi radovi, izloženi u Galeriji VN, koji su se bavili temom prirode. Primjerice, Zvezdana Fio je 1980. godine izložila crteže i slike rađene različitim tehnikama, a motive je uzimala iz okoline, iz mjesta gdje je boravila i radila. Na fotografijama Dražena Katunarića, izloženima iste godine, vidjeli su se interijeri s mnoštvom predmeta: voćem, povrćem, ribama, rakovima, ali i kliještima, jer je autorova namjera bila da se svakodnevni motivi ponude pogledu na drugačiji način. Svojom izložbom kipova 1981. godine Žarko Tomazetić želio je naglasiti da vertikalno rasporediti drvo znači uništiti god u korist kapilare-krvotoka materije, te da je god drvetu dobna granica, matični list rođenih i osmrtnica istovremeno: pulsirajuća kapilara, svjedok života. Srebrenka Miličević 1984. godine izložila je slike s motivima cvjetnih aranžmana i lisnatih grančica tako da su njezini listovi i cvjetovi ponajprije bili autohtoni likovni znaci koji se na površini papira strukturiraju drugačijim zakonitostima nego oni u prirodi. Godine 1984. kanadski umjetnik Robert Bateman, opsesivni promatrač prirode, izložio je realistične slike čiji naslovi govore dovoljno – *Zimska pjesma sjenica*, *Čopor vukova*, *Afrički bivol*, *Los-mužjak*. Godine 1992. Antonija Balić izložila je skulpture koje su se odnosile na predmete iz zbiljskog svijeta – kruške, trešnje, voće, želeći naglasiti da u reproduciranju „jestivih namirnica“ dolazi do naglog povećanja subjekta. Svojim slikama, izloženima 1995. godine, Andrea Peterlik razrađivala je, dramaturgizirala i ponavljala motivsku igru, ideju o šipku, artičoki i križu, stvarajući ciklus pod dihotomijskim nazivom „raspuća“. Artičoka je primjerice svojim brojnim luskicama sugerirala *homo novusa*, oklopnjaču. „U svakoj je artičoki čučao po jedan istinski, maleni ja, sav zbijen od silnih lažnih jastava, koji su bili predstavljeni kao ljuske branitelja koji više ne znaju za što se bore“ (Tonković, 1995: 2).

Možemo ustvrditi da je u izlagačkoj praksi Galerije VN od samih početaka, dakle od 1971. godine do početka 2000. godine, dominirala struja estetsko-roman-tiziranog umjetničkog pristupa zelenim temama, bez kritičkog ili konstruktivnog pristupa, također bez ekološkog problematiziranja. Prva izložba koja se izričito i na deduktivan način bavila ne samo prirodom već i ekologijom bila je Šuma, umjetnika Zorana Pavelića, postavljena 1999. godine. Šuma je nastala kroz pokušaj evociranja i sintetiziranja dvaju civilizacijski i značenjski suprotnih prostora, izlagačkog prostora Galerije VN kao kulturnog prostora i šume kao prostora koji

pripada prirodi. Spoj elemenata iz prirode (kora stabla na stupovima galerije) i kulturnih artefakata (slike i okviri) funkcionirao je kao jedna vrsta obračuna u kulturnom prostoru – kulturnog obračuna. Natpis ŠUMA ispisan kredom na školskoj ploči ispred ulaza u galeriju bio je nagovještaj komercijalizacije, iskorištavanja prirode, postavljen na van imitirajući slogane drvne industrije – pozivajući na kupnju. Godina u nazivu vezuje se za Posljednju izložbu (GMK 1999.) i izložbu Četvrtak (Galerija Otok Dubrovnik 1999.), a sva tri datiranja odnose se na autorovu prometnu nesreću (10. 6. 1979.) i datum rođenja Ivana Kožarića (10. 6.). Vremenska razlika od 20 godina označava razdoblje poslije nesreće, početno vrijeme bavljenja slikanjem. Povjesničarka umjetnosti Ružica Šimunović smatra da se prilikom razmatranja odnosa promatrača i Pavelićevog rada možemo pozvati na Mieke Bal koja kaže da se svaki čin čitanja odvija u određenom društveno-povijesnom kontekstu, odnosno u uokvirivanju (*framework*) koje ograničava moguća značenja. „Njegov prosede nije didaktičan, i on sam je promatrač, ‘čitatelj’ fragmenata kulturne, povijesne i sociopolitičke sudbine regije čije otiske ‘uokviruje’ i dijeli s drugim (pogledom)” (Šimunović, 2012: 124).

Nakon Pavelićeve izložbe 1999. godine slijedi niz projekata u kojima se priroda ne tumači samo kroz svoje estetske kvalitete već upravo kroz ekološka pitanja, utjecaj čovjeka na prirodu, klimatske promjene, zagađenje. S vremenom projekti postaju sve više angažirani ili oko određenih lokalnih problema ili pak općenitije, vezano za pitanja održive budućnosti, recikliranja, gubitka biološke raznolikosti i slično.

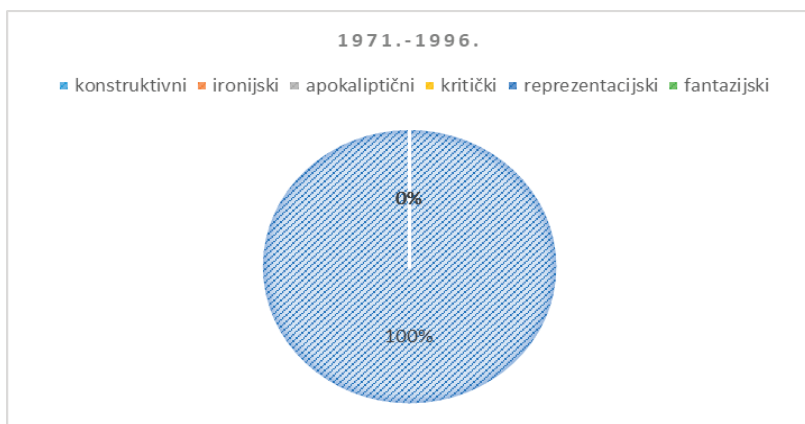
4.2. Različiti pristupi zelenim temama u izložbenoj djelatnosti galerija – Galerija VN

Ekološki pristupi u umjetnosti nude široku paletu mogućnosti za izražavanje i reflektiranje ekoloških tema, svaki sa svojim svojstvenim značajkama i utjecajem na publiku. Unutar prakse Galerije VN i Galerije Prozori uočili smo šest različitih umjetničkih pristupa koji se međusobno razlikuju po razini emocija koje izazivaju kod publike te samom pristupu podtemi kojom se bave. Najzastupljeniji pristup jest reprezentacija prirode, ujedno i povijesni pristup prirodi, koji je jedini pristup u počecima djelovanja Galerije VN između 1971. godine. i 1996. godine. Promjene u svijesti vezano za ekologiju nastupaju u kasnim 1990-im i ranim 2000-im godinama kada zapažamo sve više projekata koji se bave raznolikim spektrom ekoloških tema.²

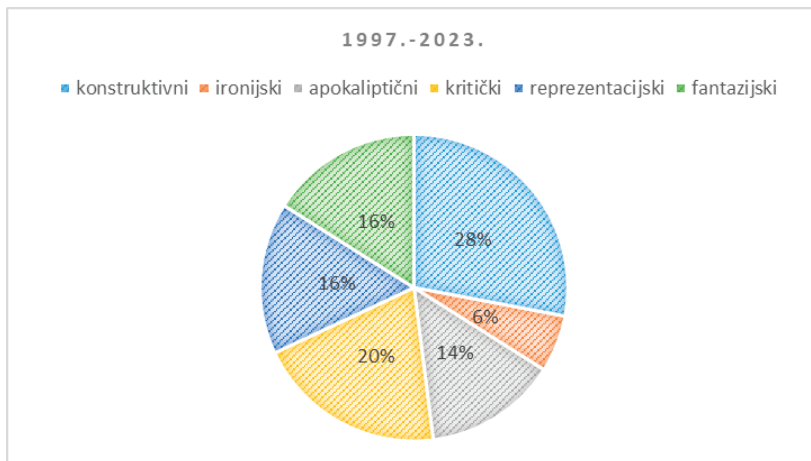
U priloženom popisu razvrstali smo projekte od 1971. godine u šest različitih skupina. Pet skupina su ekološki angažirane i pripadaju jednom od navedenih pristupa – ironijski, kritički, konstruktivni, fantazijski i apokaliptični. Šesta skupina projekti su koji se bave prirodom, ali pritom ne pokazuju ekološki angažman.

² Popis projekata donosi se u Dodatku na kraju članka.

U slikama 1 i 2 prikazana je zastupljenost tema kroz određeno vremensko razdoblje unutar kojega su bili dostupni podaci na temelju kojih je bilo moguće odrediti pripadnost određenom pristupu.

Slika 1. Grafikon koji prikazuje pristup zelenim temama u Galeriji VN u vremenskom periodu od 1971. – 1997.

Slika 2. Grafikon koji prikazuje udjele različitih pristupa zelenim temama u Galeriji VN u vremenskom periodu od 1998.– 2023.

Ironični ekološki pristup u umjetnosti upotrebljava ironiju, paradoks i suprotnosti kako bi potaknuo publiku na razmišljanje i postavio pitanje konvencionalne percepcije ekologije, održivosti i ljudskog odnosa prema prirodi. Taj se pristup često služi humorističnim tonom ili kontrastnim elementima kako bi stvorio napetu

dinamiku između ozbiljnosti ekoloških problema i duhovitog pristupa njihovom prikazivanju. Ivan Midžić u svom radu *Eko tehnologija: Posveta Kargo kultovima* (2021) paradoksalno upotrebljava prirodne materijale poput drveta i užeta kako bi izradio dijelove strojeva i aparata poput elektromotora ili ekrana (slika 3).

Slika 3. Ivan Midžić, *Eko Tehnologija: Posveta Kargo kultovima*, 2021. godine. Primjer ironijskog pristupa. Arhiva Galerije VN.

Kako kaže Nataša Govedić u predgovoru izložbe, „Naslovom izložbe naglašava kako čitavom ovom serijom odaje počast antropološkom fenomenu poznatom kao Cargo kultevi, u kojem civilizacije na drugačijem tehnološkom stupnju razvoja od zapadnih kultura izgrađuju kultne objekte pomoću kojih nastoje magično prizvati bogatstvo i standard zapadne kulture. No, u Midžićevoj je izložbi prisutna i jaka svijest o tome kako je svako oponašanje ujedno i parodija onoga što se oponaša. Tehnologijski idoli, osim toga, vrlo brzo zastarijevaju. Sudimo li po tome kakav osjećaj stvari u ruci i glavi, najnovija marka mobitela nije nužno ‘naprednija’ od najbazičnijih alata za oblikovanje drveta“ (Govedić, 2021).

Kritički ekološki pristup usredotočen je na kritičko propitivanje i analizu ljudskog odnosa prema okolišu i prirodi, naglašavajući ekološke probleme, eksploataciju prirodnih resursa i posljedice koje ljudske aktivnosti imaju na okoliš. Isticanjem problema umjetnici potiču promišljanje i moguće pozitivne promjene. Kritički pristup može polaziti od istraživanja određenih ekoloških problema, poput lokalnih uništavanja ekosustava ili zagađenja, mogu se baviti pitanjem

socijalne pravde i ekologije povezujući te dvije teme i ukazujući na utjecaj ekoloških problema na marginalizirane zajednice ili mogu stvarati alternativne narative poput suprotstavljanja ekonomskom razvoju i zastupanja ideje o održivom suživotu s prirodom. Primjer kritičkog pristupa jest slovenska umjetnička skupina Tretaroka, koja u projektu Oružje trash for trash (2008) zastupa tezu da bi odbacivanje ideje o oružju kao o nečemu samo po sebi nužnom i neizbježnom napravilo više za higijenu i ekologiju svijeta nego sva trendovska nastojanja vezana za recikliranje otpada. Cilj tog pristupa umjetnosti jest otvaranje dijaloga, poticanje razmišljanja i poticanje pozitivnih promjena u društvu kako bi se postiglo održivo i pravedno okruženje za sve. S druge strane, u sklopu projekta Na promjenu zraka (2016) Ana Muščet izlaže skulpturicu u obliku krede koja je napravljena od sakupljenog kalcifikata iz vode koju je svakodnevno upotrebljavala za piće. Taj na prvi pogled zbudujući objekt osvještava publiku o tome što konzumiramo dok pijemo vodu.

Konstruktivan pristup ekologiji u umjetnosti fokusira se na pozitivne aspekte očuvanja prirode, održivosti i harmoničnog suživota ljudi i prirode. Umjesto da se naglašava propast ili negativni utjecaji ljudskih djelovanja, cilj je konstruktivnog pristupa podizanje svijesti o ekološkim problemima te poticanje pozitivne promjene u odnosu prema okolišu. Taj se pristup služi umjetnošću kao sredstvom za razvitak ekološke osviještenosti, za poticanje aktivnog odnosa i promicanje održivosti. Primjeri konstruktivnog pristupa variraju od, primjerice, radova umjetnika Slavena Lunara Kosanovića, koji u svom projektu Recycle or try (2022) reciklira otpad crtajući po recikliranim iskorištenim i odbačenim objektima, pakiranjima, tkaninama, kanticama od sprejeva i slično, preko upotrebe tehnoloških platformi, kao što čini Luana Lojić koja u svojoj biofiličnoj umjetničkoj praksi razgovara s nevidljivim živim i neživim svijetom, pa do nekih zanimljivih ekoloških rješenja kakve nudi primjerice Valentina Butumović, u svojoj izložbi Mrtva priroda (2021) promišljajući kreativnost mikroorganizama kao medija suradničkog djelovanja i služeći se procesima fermentacije i kompostiranja u umjetničkom radu (slika 4).

Slika 4. Valentina Butumović, Mrtva priroda, 2021. godine. Primjer konstruktivnog pristupa. Arhiva Galerije VN.

Drugim riječima, konstruktivni ekološki pristup u umjetničkim djelima može se temeljiti na educiranju publike i podizanju svijesti o ekološkoj krizi, također može ohrabrivati aktivizam i poticati publiku na rješavanje ekoloških problema, stvaranje djelatnih zajednica vezano za određene partikularne probleme, a jednako se tako može temeljiti na upotrebljavanju održivih materijala ili recikliranju te se nadahnjivati prirodom i ekosustavima naglašavajući važnost njihova očuvanja. Konstruktivan ekološki angažman u umjetničkim radovima ima svrhu potaknuti pozitivne promjene, educirati ljude o važnosti očuvanja okoliša te potaknuti djelovanje za bolju budućnost planeta.

Fantazijski ekološki pristup u umjetnosti kombinira elemente fantastike, imaginacije i ekoloških tema kako bi istražio složene odnose između ljudi, prirode i okoliša. Taj pristup često upotrebljava fantastične svjetove, bića i scenarije kako bi naglasio važnost očuvanja prirode i stvarao emotivne veze između gledatelja i prirodnog svijeta. Umjetnici tome pristupaju kroz stvaranje fantastičkih svjetova nadahnutih prirodom, naseljenom čudnim bićima ili fantastičnim krajolicima. Marta Stražičić, primjerice, u svom radu *EVGENIA308* (2019) prikazuje svijet kukaca koji su napustili more i kopno te prešli u digitalno stanje kako ne bi izumrli u današnjici, preusmjeravajući svoju smrtnost u tehnologiju. Umjetnica o tome kaže:

„digitalne su tekture svakodnevno prisutne, za razliku od stvarne prirode koja je postala luksuz. Provođenje vremena u prirodi danas ubrajam u takozvano slobodno vrijeme, dok je 3D, iako je to nešto što volim, zapravo, težak proces učenja, tj. rad, posao koji zahtije-

va golemu količinu vremena. Razlika između svakodnevnog gradskog života i života u prirodi sve je veća u suvremenom društvu. No, ljudi često nadoknađuju svoj interes za provođenje vremena u prirodi snimajući druge vrste, kao na primjer paukove, i potom pohranjujući snimke online, gdje se taj sadržaj širi brzinom koja pobjeđuje prodaju ulaznica bilo kojeg muzeja. Danas odnos prema prirodi možemo pogledati, također, kroz dispozitiv neplaniranog digitalnog pejzaža na društvenim stranicama, koje se bave isključivo rebloganjem ili dokumentacijom kukaca/svojih odnosa s njima“ (Stražičić, 2019).

Fantazijski ekološki pristup u umjetnosti pruža umjetnicima slobodu da istraže ekološke teme na kreativan i emocionalno snažan način te da potiču gledatelje na razmišljanje o važnosti očuvanja prirode i harmoničnog suživota s njom.

Apokaliptični pristup u smislu ekoloških tema podrazumijeva suočavanje s beznadnom situacije u kojoj se planet i život na njemu našao i umjetničkim postupcima sugerira estetiku propasti. Iako težak za gledanje, apokaliptični pristup može biti važan poticaj za razmišljanje o načinima doprinosa boljoj budućnosti planeta, čovjeka i drugih vrsta. To je pristup koji u publici nastoji izmamiti emocije poput straha, tuge, zabrinutosti ili osjećaja beznada, kako bi ona razmotrila i promijenila svoj utjecaj na okolinu. Vitar Drinković u svom radu Radivoteža – stvarno, virtualno, stvarno (2023) koristi taj pristup radeći fotogrametrijski sken zagrebačkog glavnog kolodvora i hvarske obale, kombinirajući ih u apokaliptičnu mizanscenu. Kolodvor je mračan i zloslutno prazan, a more koje ga okružuje prepuno plastičnih boca i otpada.

„Zagađenje prirode i digitalna intoksikacija u igrici *Odmor* stvaraju mračnu i apokaliptičnu sliku moguće budućnosti, kroz digitalni odraz sadašnjosti, upozoravajući na potrebu za djelovanjem u ovom trenutku dok s druge strane opuštajući zalazak sunca pokraj mora zove na prihvaćanje nemogućnosti da se promijeni svijet, otvarajući mogućnost opuštanja i prihvaćanja kolektivne propasti“ (Majcen Linn, 2023).

4.3. Zelene teme u umjetničkoj interpretaciji – Galerija Prozori

Galerija Prozori u svom supostojanju s knjižnicom gradi semantički heterogeni prostor i postaje kanal njegove aktivacije. Riječ je o potrebi da se na specifičan način artikulira raznovrsnost javnog prostora, odnosno da se kreiranjem novih zona drukčijih prezentacija upozori na značaj jednakovrijednih potisnutih narativa i diskurzivnih slojeva, što otvara mogućnost novih znanja i potiče društvenu promjenu. Uz ekološke teme kojima se bave radovi predstavljeni dalje u tekstu važno

je napomenuti da pozicija galerije u knjižnici rezultira radovima koji na različite načine aktiviraju stanovništvo te se neposredno prožimaju sa životom u kvartu. Tako izložbe u Galeriji Prozori predstavljaju vizualni akcent kvarta pozivajući na zaustavljanje i odvajanje vremena, dok participativne umjetničke prakse, unutar kojih se mogu svrstati neki od radova, imaju kohezivnu snagu, osnažuju zajednicu i upućuju na značaj javnog prostora. Pritom korisnici rado sudjeluju, prepoznajući prostor knjižnice/galerije kao prostor u kojem mogu artikulirati svoje stavove, razmišljanja i potrebe. Djelujući u sprezi s demokratskom institucijom knjižnice, galerija nastoji neprestano ukazivati da su važeće prezentacije stvarnosti, politički i ekonomski sustavi posljedice odnosa u promjenjivom poretku, a ne nužnosti i da je moguće pomicati granice ili barem subverzivno djelovati u odnosu na njih.

Prvi rad koji temi prirode pristupa s angažiranog aspekta jest rad Arhitektonskog studija 2+ Prisivajanje zelenog, iz 2012. godine, te je svrstan unutar konstruktivnog pristupa. Rad tematizira gradske parkove ne samo kao prostore odmora i rekreacije nego i kao zelene javne prostore koji okupljaju i povezuju lokalnu zajednicu. U sklopu dvodnevne radionice istraživalo se kako suvremeni gradski parkovi mogu postati okruženje po mjeri stanovnika – stanari četvrti Peščenice pozvani su na aktivno oblikovanje i osmišljavanje mogućeg kvartovskog parka oko zatranog potoka Bliznec (Beroš, 2014).

Aktiviranje tematike kao i kreiranje rješenja za rješavanje nekih od gorućih problema suvremene ekologije odlikuje i radove umjetnika i umjetnica Polonce Lovšin, Ane Požar Piplice i Hrvoja Đukeza. Navedeni radovi svrstani su unutar konstruktivnog pristupa. U radu Poziv za nove članove: Kolektiv Budi pčela (2018), Polonca Lovšin kreira afirmativno rješenje potencijalne prirodne katastrofe kroz osmišljavanje sustava za urbano oprašivanje. Inventar projekta čini asamblaš sastavljen od predmeta svakodnevnog uporabe kao što su reket za badminton, lepeza, hvataljka za muhe ili rukavice i dekorativnih kičastih dodataka, primjerice šarenog perja, koji istovremeno tvore nove začudne objekte i utilitarne predmete koje se kroz performativnu kolektivnu izvedbu sa stanovnicima kvarta upotrebljavaju za oprašivanje (Bekić, 2020).

Aktiviranjem i poticanjem publike na rješavanje ekoloških problema kao jednom od odrednica konstruktivnog pristupa bavi se i rad Hrvoja Đukeza Plastic Jungle iz 2023. godine, a koji je uključio izložbu, radionice i diskurzivnu razradu teme prekomjerne količine plastičnog otpada i problematike vezane uz njegovo recikliranje.

Umjetnikova početna pozicija jest da već i jednostavno postrojenje za preradu plastike može osigurati lokalnoj zajednici da na svom lokalitetu proizvede nov i autentičan predmet iz reciklirane plastike. Tijekom višemjesečnog umjetničkog istraživanja autor je izradio stroj za ručno mljevenje plastike, ručnu hidrauličnu prešu, dizajnirao kalupe i na temelju brojnih proba – u sklopu kojih je detaljno bilježio količinu upotrijebljenog materijala, njegova svojstva i ponašanje u određenim termodinamičkim uvjetima – stvorio svojevrсни dnevnik plastike. Spoznaje

do kojih je došao upotrijebio je i u radioničkom segmentu. Radionice su bile namijenjene lokalnoj zajednici (djeci i odraslima) te je u sklopu radionica autor kreirao studio na otvorenom pozivajući publiku da donese svoj plastični otpad te da kreira novi uporabni ili dekorativni objekt, izmjestivši pritom vlastito djelovanje izvan ekonomskih odnosa (Dolanjski Harni, 2023).

Ponovno korištenje voska s ciljem očuvanja i impregnacije kulturne baštine u osnovi je rada *Metafora* (2022) Ane Požar Piplica. Rad je također svrstan unutar konstruktivnog pristupa. Autorica se služi voskom koji ostaje od svijeća u crkvama, a koji može sakupiti jer radi kao konzervatorica i restauratorica. Od voska izrađuje ploče u koje upisuje starogrčke riječi, dok drugi dio njezinog rada čine pronađeni papirnati podmetači zaostali u starim dubrovačkim ljetnikovcima prepušteni propadanju. Kako bi ih spasila, autorica ih uranja u vosak i tako impregnira, prepisujući pismo koje ne poznaje, ali ga koristi kao simbol nestale kulture, nepovratnog vremena i znak nostalgije (Bekić, 2023).

Drugi pristup koji obilježava izložbenu djelatnost Galerije Prozori u kontekstu ekološke tematike jest kritički pristup unutar kojeg je svrstano šest radova. Pritom se svi radovi kroz ekološku perspektivu referiraju na širu društveno-političku situaciju u kojoj nastaju i njezine neuralgične točke. Tako rad *Gilda Bavčevića Može više! Mora više!* iz 2020. godine proizlazi iz propitivanja odnosa tehnološki razvijenog društva i njegovih resursa koji se usprkos pojačanom nadzoru i kontroli rasipa i troši (slika 5).

Slika 5. Gildo Bavčević, *Može više! Mora više!*, 2020. Primjer kritičkog pristupa.
Foto: Ivan Buvinić

Autor se bavi akcijom zalijevanja samoniklog bilja, odnosno korova te odjeven u bijelo zaštitno odijelo, s kantom za zalijevanje i u pratnji drona na raznim lokacijama njeguje korov, s time da je predmet Bavčevićeve brige samo korov u urbanim sredinama. Akciju autor snima te u sklopu izložbe predstavlja kroz video-instalaciju koju čini dvadesetak ekrana raznih dimenzija i vrsta. Apsurdni posao njege korova i samoniklog bilja ponavlja se u kratkim kadrovima protegnutim u *looptu* do nedovršenosti, dok se imperativ iz naziva izložbe emitira iz zasebnog izvora. Rad u cjelini prokazuje apsurdnost situacije u kontekstu neoliberalnog kapitalizma, funkcionirajući na razmeđu kritike, distopije i brige za ono što je u svijetu preostalo (Greiner, 2023).

Kao kritika ekonomsko-političke situacije koja ostaje neosjetljiva i ne prepoznaje druge segmente osim funkcije učinkovitosti funkcionira rad Lee Anić Presjek stanja iz 2021. godine, koji smo tematski svrstali u kritički pristup. Rad tematizira projekt energetske obnove u koji je ušla općinska zgrada u kojoj se nalaze galerija i knjižnica, a koji se generalno provodi slijedom Europske direktive o energetske učinkovitosti. Cilj direktive usmjeren je prema održivom razvoju kroz smanjenje emisija štetnih plinova u okoliš, veću industrijsku konkurentnost, otvaranje novih radnih mjesta i povećanje sigurnosti opskrbe energijom. No istovremeno se događa da se čitavi kvartovi „preobražavaju u jednolične urbane blokove unutar kojih izostanak diferencijacije podrazumijeva kulturno i povijesno poravnanje ili univerzalnu bezličnost. U slučaju Galerije Prozori energetske obnavljanje pročelja umanjuje joj galerijski potencijal, dok su produženi rokovi građevinskih radova već suspendirali njezino djelovanje“ (Bekić, 2023: 58). Rezultat je nepovratna transformacija urbane arhitektonske cjeline socijalističkog modernizma koju čine Općina i knjižnica zatvaranjem fasadnom oplatom koja je navedeni kompleks potpuno obezličila, kao i objektivne poteškoće izlaganja radova vezane za nova višeslojna zatamnjena stakla. Navedeno autorica tematizira izmještajući umjetnički rad iz fizičkog prostora Galerije u *city light box* ispred Galerije te navedene promjene prevodi u grafičke kodove na plakatu. Posredno rad otvara pitanja o učinkovitostima, dosezima, gubicima i dobicima energetske obnovljenog društva.

Tri rada o vremenu iz 2022. godine zajednička je izložba Teuta Gatolin, Nikoline Kuzmić i Ane Požar Piplica koja tematizira suživot na Zemlji u kontekstu protoka i međuovisnosti vremena, vrsta i živih bića. Radove Gatolin i Kuzmić svrstavamo u okvire kritičkog pristupa, a rad Požar Piplica na razmeđu kritičkog i konstruktivnog. Teuta Gatolin i Nikolina Kuzmić kreću od pronađenih geoloških priručnika. Gatolin u formi umjetničke knjige pod nazivom *Od Zemlje/Of the Earth* polazi od geološkog priručnika *Theory of the Earth* Jamesa Huttona, „oca moderne geologije“ u kojem se autor bavi povezanošću geoloških i bioloških procesa na Zemlji, tematizira koncept dubokog vremena te proučava geološke sile koje su omogućile život na Zemlji. Autorica intervenira u originalni engleski tekst zacrnjujući, odnosno izbjeljujući pojedine dijelove riječi ili cijele riječi ili pak in-

tervenira u tekst tako da ubacuje dijelove šireći time značenje originala. Nikolina Kuzmić također izrađuje knjigu umjetnika koju naziva *Kratka povijest raspada-nja*, pri čemu kao polazište za rad koristi geološki priručnik iz 1954. godine autora Koste Petkovića *Istorijska geologija*. Autorica preuzima ilustracije iz Petkovićeve priručnika (riječ je o priručniku s bogatim i detaljnim ilustracijama biljaka i fosila, klasificiranih i kategoriziranih) tako da ih prenosi u vlastiti rad u mediju slikarstva i tehnici veza. Knjigu izrađuje od industrijskog pamuka – žutice, u velikom formatu 50 x 70 cm. Uz ilustracije ispisuje tekst, odnosno rečenice koje su joj se svidjele te ih je godinama bilježila iz filmova, a tematski su vezane za odnos sjećanja, pamćenja i umjetnosti. Suodnoseći se spram vremena, njegova protoka, geoloških i bioloških procesa, opstanka i propadanja, kao i međusobnog suživota na Zemlji, sva tri rada mogu se sagledati u kontekstu ekoloških procesa (Bekić, 2023).

Na razmeđu konstruktivnog i kritičkog pristupa također je i rad *Biblioteka 0 Općenito* Ane Hušman iz 2022. godine. Riječ je o autorskom projektu koji čini serija devet odabranih, po prvi put prevedenih na hrvatski jezik te objavljenih teorijskih tekstova kroz koje se otvaraju teme grada, neoliberalnog okoliša odnosa margine i centra, feminizma, viška, drugog. Jedan od prijevoda jest tekst ekološke tematike teoretičarke Heather Davis pod nazivom *Kratka povijest plastike*, u kojem autorica na jasan i slikovit način ispisuje povijest plastike i problematizira je u širem društvenom, političkom, zdravstvenom i ekološkom kontekstu. Tekst je stavljen u otvoren pristup, a tiskano izdanje može se posuditi u Knjižnicama grada Zagreba. U kontekstu Galerije Prozori, odnosno Knjižnica grada Zagreba kao suizdavača, izdavačka djelatnost osobito je važan segment galerijskog programa kroz koji se javno artikulira potreba za reaktualizacijom knjižničarske kulture koja propituje knjižničarske kanone i zalaže se za reafirmaciju kritičkog/radikalnog/progresivnog/feminističkog knjižničarstva kojim se u fokus uvodi da knjižničarstvo, kao i njegova povijest, „nije tek bespomoćna, bezlična i prijetvorna već prije neistražena, prešućena i instrumentalizirana“ (Hibert, 2018: 15). Objavom takvog izdanja daje se konkretan doprinos „zelenim temama“ u okviru knjižničarstva.

Kritičkim pristupom bave se i Ivan Mesek i Zefrey Throwell u sklopu triptih izložbe Crno Sunce ili o autoritetu pandemije, štambilja i granica (2023), koja tematizira umjetničke strategije i postupke kojima umjetnost postaje iskaz otpora i kritike spram složenih društvenih, političkih, ekonomskih i ekoloških okolnosti kroz koje se jasno ocrtava i kriza humanizma. Autori u kratkom filmu *Woodland Concertina* (2016) tematiziraju granice, pri čemu u fokus uvode pitanje životinja koje stradavaju na žilet-žici postavljenoj na granici Hrvatske i Slovenije. Umjetnici su pribavili patku, zeca i fazana za koje su zatražili izradu putovnica zbog prijelaza granice u policijskoj upravi. Navedeno, naravno, nije bilo moguće pa su sami „izradili“ putovnice. Tako su umjetnici uspostavili privremenu autonomnu zonu propitujući autoritet granice u kontekstu posljednje izbjegličke krize s čežnjom za svijetom u kojem granice ne postoje (Dolanjski Harni i Marjanić, 2023).

5. Zaključak

Analiza radova prema pristupima (ironijski, kritički, konstruktivni, fantazijski i apokaliptični) na primjeru Galerije VN pokazala je da od sveukupno analiziranih 65 radova, 42 rada pripadaju jednom od pet angažiranih, odnosno aktivističkih umjetničkih pristupa, a 23 rada tematiziraju prirodu, a da pritom ne pokazuju ekološki angažman te su svrstani unutar reprezentacijskog pristupa. Treba naglasiti da potonji radovi obuhvaćaju razdoblje od 1971. do 1997. godine, a prvi rad s kojim započinje angažirani pristup temi prirode jest rad Zorana Pavelića Šuma, svrstan unutar konstruktivnog pristupa te datira u 1999. godinu. Prema tome, zaključno s 1997. godinom u Galeriji VN više se ne izlažu radovi koji temu prirode obrađuju isključivo s estetskog aspekta i koji bi se svrstali unutar reprezentacijskog pristupa.

Analiza radova na primjeru Galerije Prozori, s obzirom na to da postoji vremensko ograničenje provedene analize te je obuhvaćeno razdoblje od 2009. do 2023. godine, jer za ranije razdoblje, od njezina osnutka 1978. do 2005. godine, kada se mijenja programska koncepcija, trenutno nije dostupna cjelokupna dokumentacija pa ono nije obuhvaćeno istraživanjem – pokazuje da svih deset umjetničkih radova pripadaju kritičkom ili konstruktivnom pristupu, odnosno svi tematiziraju prirodu u aktivističkom i angažiranom smislu. No, iako nisu uključeni u istraživanje zbog trenutno nedostupne dokumentacije, moguće je potvrditi da su se od osnutka Galerije 1978. godine pa do programskog zaokreta 2005. godine izlagali radovi koji su prirodi pristupali isključivo iz estetskog aspekta kao ilustracije ili druge grafičke vrste. Navedeni semantički obrat objašnjavamo promjenom programske koncepcije Galerije, pri čemu je smještaj galerije u knjižnici prepoznat kao dinamična i intrigantna situacija koja uspostavlja mrežu različitih odnosa te ih aktivira kroz umjetničke radove. Iz navedenog proizlazi i promjena galerijskog usmjerenja, kao i vrste radova koje umjetnici produciraju za galerijski prostor te ona postaje mjesto umjetničkog eksperimenta, potičući sve oblike interdisciplinarnog i intermedijalnog umjetničkog stvaralaštva, a supostojanje i interferencija galerije i knjižnice postaju temeljima za propitivanje mogućih relacija javnog prostora iz angažirane i aktivirajuće perspektive.

Komparativnom analizom dviju galerija moguće je ustvrditi da se u posljednjim desetljećima (počevši s 1999. godinom u Galeriji VN, te s 2009. godinom u Galeriji Prozori) umjetnički radovi prestaju dominantno baviti reprezentacijom prirode, pristupajući temi prirode iz angažirane i aktivističke perspektive (u sklopu Galerije VN samo 7 radova nakon 1999. godine odgovara reprezentacijskom pristupu u odnosu na 42 rada svrstanih unutar jednog od 5 angažiranih pristupa). Svi radovi izlagani u Galeriji Prozori svrstani su u kritički ili konstruktivni pristup ili u kritičko-konstruktivni pristup. Od radova izlaganih u Galeriji VN, njih 14 svrstano je u konstruktivni pristup, 10 u kritički pristup; slijede fantazijski s 8 radova i apokaliptični pristup sa 7 radova te ironijski pristup s 3 rada.

Takvi rezultati potvrđuju promišljanje, koncepciju i umjetničke produkcije radova koji su usmjereni prema uspostavljanju aktivnog i semantički heterogenog javnog prostora koji može potaknuti promjenu perspektive te otvoriti dijalog u smjeru kritičkog sagledavanja aktualne društvenosti u kontekstu ekološke tematike. Interdisciplinarnost koja se ostvaruje u točki prelamanja knjižnice/čitaonice, umjetnosti i društva, kroz savladavanje umjetničkih imaginarija i participiranje u novim formama, vidimo kao mogućnost za poticanje dijaloga, otvaranja prostora za nove dispozitive i estetske konfiguracije i neočekivane vizualizacije.

Kroz statističku analizu podataka o izlaganju te sadržajnu analizu tema i metoda umjetnika prikazani su grafički pokazatelji koji ukazuje na divergenciju umjetničkih sadržaja u pristupu ekološkoj održivosti. Uočeni su različiti umjetnički pristupi koje nabrajamo prema popularnosti među umjetnicima: *kritički* pristup, u kojemu umjetnici koriste umjetničku ekspresiju kako bi istaknuli negativne aspekte u pristupu ekološkim pitanjima, *konstruktivni* pristup u kojemu umjetnici predstavljaju ideje i praktične prototipove za rješavanje određenih ekoloških problema, *fantastični* pristup donosi maštovite vizije ekološke održivosti, *ironijski* pristup, s druge strane, koristi humor i paradokse kako bi ukazao na apsurdnost nekih ekoloških situacija ili nedosljednosti u pristupima zaštiti okoliša, *apokaliptični* pristup istražuje moguće katastrofične posljedice neodgovornog odnosa prema prirodi i ekologiji. U analizi sadržaja vidljiv je naglasak promicanja koncepta ekološke održivosti i aktivizma pojedinca u ostvarivanju tog cilja. Analizirana je i tematika kojom se bave umjetnici, a koje su pokazale veliku divergentnost područja ekološke zabrinutosti s prevladavajućim interesom za zagađenje vode, zraka i uništavanjem resursa hrane. Istraživanje je otkrilo značajan porast interesa umjetnika za ekološke teme, posebno u posljednjem desetljeću. Taj trend koincidira s većom prisutnošću ekološke svjesnosti u medijskom prostoru te porastom aktivizma u području ekologije.

Usporedbom izložbene prakse u Galeriji VN i Galeriji Prozori utvrđeno je da se trend aktivističkog pristupa zaštiti prirode i ekološkim temama vremenski poklapa.

Na temelju dostupnih podataka i provedenog istraživanja, mogu se izvući sljedeći zaključci:

Omjer umjetničkih radova koji se bave prirodom kao isključivo estetskim motivom (pejzaži, mrtva priroda, pitoreskni motivi) i radova koji tematiziraju prirodu u aktivističkom smislu varira tijekom vremena. U Galeriji VN, koja ima više dokumentacije, primjećuje se da su umjetnici počeli sve više obraćati pozornost ekološkim temama od 1999. godine. S obzirom na pet različitih pristupa (kritički, konstruktivni, ironijski, apokaliptični i fantazijski), postoji raznolikost u načinima na koje se priroda tematizira u umjetnosti.

Kada je riječ o pristupima ekološkim temama, Galerija VN i Galerija Prozori razlikuju se s obzirom na dominantni pristup. Galerija VN pokazuje široku raznolikost pristupa ekološkim temama, uključujući kritički, konstruktivni, ironijski, apokaliptični i fantazijski pristup. S druge strane, Galerija Prozori, čija je djelatnost analizirana od 2009. godine, fokusira se uglavnom na kritički i konstruktivni pristup ekološkim temama. Rezultati jasno upućuju da je zastupljenost određenih pristupa u skladu s prevladavajućim konceptijskim usmjerenjima Galerije VN i Galerije Prozori.

L I T E R A T U R A

- Artsper (s. a.). Art and nature: The Emergence of ecological art. [pristup: 2023–07–26]. Dostupno na: <https://blog.artsper.com/en/a-closer-look/art-and-nature-the-emergence-of-ecological-art>
- Bekić, I. (2020). Poziv za nove članove: Kolektiv Budi pčela. U: Bekić, I. (ur.). *Prozori* 18/19: 14–16 (Katalog izložbe). Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.
- Bekić, I. (2023). Presjek stanja. U: Bekić, I. i Dolanjski Harni P. (ur.). *Prozori* 20/21/22: 58 (Katalog izložbe). Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.
- Bekić, I. (2023). Tri rada o vremenu. U: Bekić, I. i Dolanjski Harni P. (ur.). *Prozori* 20/21/22: 88–90 (Katalog izložbe). Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.
- Beroš, A. D. (2014). Prisvajanje zelenog. U: Bekić, I. (ur.). *Prozori* 12: 16 (Katalog izložbe). Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.
- Creating alternative art libraries. [pristup: 2023–11–11]. Dostupno na: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/675705>
- Čadovska, I.; A-M. Tkalčić (2017). Zelena pismenost kao dio strategije razvoja informacijske službe. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 60, 1: 65–77. <https://doi.org/10.30754/vbh.60.1.537>
- Dolanjski Harni, P. (s. a.). Plastika ili o nepokornosti materije. [pristup: 2024–09–05]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/hrvoje-djukez-plastic-jungle/63452>
- Dolanjski Harni, P.; Marjanić, S. *Crno Sunce ili o autoritetu pandemije, štambilja i granica*. [pristup: 2024–09–05]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/crno-sunce-ili-o-autoritetu-pandemije-stambilja-i-granica-dan-perjovschi-darko-braj-kovic-ivan-mesek-i-zefrey-throwell/62996>
- Europsko vijeće (s. a.). *Vijeće za okoliš (ENV)*. [pristup: 2023–10–11]. Dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/hr/council-eu/configurations/env/>
- Europski parlament (s. a./a). *Politika zaštite okoliša: Opća načela i osnovni okvir*. [pristup: 2023–10–12]. Dostupno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/050401/04A_FT\(2013\)050401_HR.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/050401/04A_FT(2013)050401_HR.pdf)

- Europski parlament (s. a./b). *Politika u području okoliša: Opća načela i osnovni okvir*. [pristup: 2023–10–12]. Dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/erpl-app-public/factsheets/pdf/hr/FTU_2.5.1.pdf
- Frey, T. (s. a.). The Future of Libraries. Futurist speaker's blog. [pristup: 2023–07–24]. Dostupno na: <https://futuristspeaker.com/future-scenarios/the-future-of-libraries/>
- Govedić, N. (2021). Zašto se Pinocchio vratio u svoje drvo ili low-tech Ivana Midžića. U: I. Midžić. *EkoTehnologija* (prikaz izložbe). Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, Galerija VN. [pristup: 2023–07–20]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/ivan-midzic-eko-tehnologija-posveta-kargo-kultovima/57575>
- Greiner, B. (2023). Može više! Mora više!. U: Bekić, I. i Dolanjski Harni P. (ur.). *Prozori* 20/21/22: 32–35 (Katalog izložbe). Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.
- Hibert, M. (2018). *Digitalni odrast i postdigitalna dobra: Kriitičko bibliotekarstvo, disruptivni mediji i taktičko obrazovanje*. Zagreb: Multimedijalni institut; Institut za političku ekologiju.
- HND (2022). *Radionica o komuniciranju klimatskih promjena za novinare*. [pristup: 2023–07–26]. Dostupno na: <https://www.hnd.hr/radionica-o-komuniciranju-klimatskih-promjena-za-novinare>
- IFLA (s. a.). What is a green library? [pristup: 2023–07–24]. Dostupno na: <https://www.ifla.org/g/environment-sustainability-and-libraries/ifla-green-library-definition/>
- IFLA (2011). *IFLA-ine smjernice za narodne knjižnice*. K. Koontz i B. Gubbin (urednice). I. Kranjec (prijevod). 2. hrvatsko izd. [prema 2. izmijenjenom izd. izvornika]. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- HKD (s. a.). Hrvatsko knjižničarsko društvo. Radna grupa za zelene knjižnice. [pristup: 2024–07–22]. Dostupno na: <https://virtualna.nsk.hr/krka/radna-grupa-zelene-knjiznice-hrvatsko-knjiznicarsko-drustvo>
- KGZ (s. a.). Knjižnica S. S. Kranjčevića. [pristup: 2023–07–25]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/knjiznice/knjiznica-s-s-kranjcevic/galerija-prozori/o-galeriji/678>
- Majcen Linn, O. (2022). Hibridni prostor za smjele ideje. U: Majcen Linn, O. (ur.). *Galerija VN – prvih pedeset godina*. (str. 7–9). Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, Galerija VN.
- Majcen Linn, O. (2023). Realnost virtualnog: Vitar Drinković – Radivoteža (stvarno, virtualno, stvarno). U: Drinković, V. *Radivoteža (stvarno, virtualno, stvarno) / Wobrium (real, virtual, real)*. Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, Galerija VN.
- NSK (s. a.). Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. *Zelena knjižnica za zelenu Hrvatsku*. [pristup: 2024–07–20]. Dostupno na: <https://virtualna.nsk.hr/krka/zelena-knjiznica-zelenu-hrvatsku/>
- Ojdanić, A. (2024). *Aktivnosti usmjerene na zaštitu okoliša i ekologiju u narodnim knjižnicama Republike Hrvatske*. [pristup: 2024–07–24]. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:642362>

- Prgomet, I. (2019). *Od zelenih knjižnica do zelene pismenosti*. [pristup: 2024-07-23]. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:364526>
- Rancière, J. (2009). *The Emancipated spectator*. London; New York: Verso.
- Skender, L. (2020). *Suvremeni pristupi nastavi Likovne umjetnosti*. Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. [pristup: 2023-07-23]. Dostupno na: <http://www.uaos.unios.hr/wp-content/uploads/2020/12/Knjiga-završna-verzija-s-brojem.pdf>
- Stražičić, M. (s. a.). EVGENIA308. (prikaz izložbe) [pristup: 2023-11-13]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/događanja/marta-strazicic-evgenia308/51259>
- Šimunović, R. (2012). *Zoran Pavelić: Politički govor je suprematizam*. Zagreb: Umjetnička organizacija PLEH.
- Tonković, M. (1995). *Andrea Peterlik, Raspuće*. Zagreb: Galerija VN Knjižnice “Vladimir Nazor”.
- Vrana, R.; A. Zečević (2020). Razvoj narodnih knjižnica u Hrvatskoj prema zelenim knjižnicama. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 63, 1/2: 365–388. <https://doi.org/10.30754/vbh.63.1-2.792>
- Zeek (s. a.). Zeek – Zelena knjižnica energetske efikasnosti. [pristup: 2024-07-25]. Dostupno na: <https://virtualna.nsk.hr/krka/zeek-zelena-knjiznica-energetske-efikasnosti/>
- Zelena knjižnica (s. a.). Zelena knjižnica – Knjižnica i čitaonica „Fran Galović” Koprivnica. [pristup: 2024-07-24]. Dostupno na: <https://virtualna.nsk.hr/krka/knjiznica-citaonica-fran-galovic-koprivnica/>
- Žižek, S. (2012). *Živjeti na kraju vremena*. Zagreb: Fraktura.

Dodatak

Popis projekata koji su se bavili prirodom i ekologijom u Galeriji VN.

1971. Franjo Vujčec, izložba slika, reprezentacija prirode
1975. Izvor Oreb, Crteži, reprezentacija prirode
1975. Zdenka Pozaić, slike, reprezentacija prirode
1979. Josip Pavlović – Izložba slika, reprezentacija prirode
1980. Ante Rašić – ruže, reprezentacija prirode
1980. Zvezdana Fio – izložba slika, reprezentacija prirode
1981. Dražen Katunarić – Fotografije, reprezentacija prirode
1981. Igor Gluić – Izložba slika, reprezentacija prirode
1984. Žarko Tomazetić – Izložba slika, reprezentacija prirode
1984. Srebrenka Miličević – Izložba slika, reprezentacija prirode
1986. Robert Bateman – Izložba slika, reprezentacija prirode
1992. Nikola Matijević – Mačke, reprezentacija prirode
1992. Antonija Balić – Skulpture, reprezentacija prirode
1995. Predrag Lešić – Izložba slika, reprezentacija prirode
1997. Andrea Peterlik – Izložba slika, reprezentacija prirode
1999. Andrea Pavetić – Engleski travnjak, reprezentacija prirode
1999. Zoran Pavelić – Šuma, konstruktivan pristup
1999. Marijan Crtalić – Power Machine Redeconstr ..., kritički pristup
1999. Vendi Babeli, Valentina Šuljić – Krajolici, reprezentacija prirode
2000. Erbosyn Meldybekov (Kazahstan) – Pol Pot, apokaliptičan pristup
2002. Lara Badurina – Souvenirs Made In, kritički pristup
2002. Zadart, grupna izložba, reprezentacija prirode
2002. Neva Pološki, Vesna Šantak: Zmaj, reprezentacija prirode
2002. Željko Badurina – Flowers, reprezentacija prirode
2004. Tihomir Lončar – U parku, reprezentacija prirode
2006. Damir Očko – Vrt, fantazijski pristup
2006. Tonka Maleković – Urbane kompostane, apokaliptični pristup
2007. Martina Mezak – G8, konstruktivan pristup
2008. Tretaroka – Oružje/ trash for trash, kritički pristup
2011. Josip Horvat – Hvatanje kljuna, reprezentacija prirode
2011. Ritha Zao – Carstvo voda i planina, reprezentacija prirode
2012. Matea Pasarić – Nakupine (izložba studenata riječke Akademije primjenjenih umjetnosti), kritički pristup

2014. Andrea Resner – Alabastra, fantazijski pristup
2015. ANA Elizabet – ONENESS, konstruktivan pristup
2015. Lav Paripović – Pčele i plohe, konstruktivan pristup
2015. Zrinka Barbarić – Servis, apokaliptičan pristup
2016. Ana Mušćet – Na promjenu zraka, kritički pristup
2016. Marija Plečko i Petra Orbanić – Ništa, ali ipak je, konstruktivan pristup
2016. Jelena Bando – Susreti u nestajanju, kritički pristup
2016. Vlatko Vincek – Summa, apokaliptični pristup
2016. Margareta Lekić – Životinje, ironijski pristup
2017. Romana Nikolić – Džungla, fantazijski pristup
2019. Marta Stražičić – EVGENIA308, fantazijski pristup
2019. Fatlum Doci – Znakovi, fantazijski pristup
2020. Luana Lojić – what is Sound? : Alpha blending, konstruktivan pristup
2021. Mario Matoković – Mjesta koja imaju razloga postojati, konstruktivan pristup
2021. Ivan Midžić – Eko Tehnologija: Posveta Kargo kultovima, ironijski pristup
2021. Valentina Butumović – Mrtva priroda, konstruktivan pristup
2022. Slaven Kosanović (Lunar) – Recycle or Try, konstruktivan pristup
2022. Josip Šurlin – Post Residuum, apokaliptičan pristup
2023. Martina Miholić – Fantasy of Floating, fantazijski pristup
2023. Uli Aigner – Populacije svih zemalja su multinacionalni organizmi (Touch nature), konstruktivan pristup
2023. Michael Endlicher – Ali Ali Ali (Touch nature), kritički pristup
2023. Marielis Seyler – Schmetterlinge 3 (Touch nature)
2023. Ferdinand Melichar – Rafinerija (Touch nature)
2023. Kitty Kino – Prostranstvo (Touch nature), kritički pristup
2023. Klaus Pichler – One Third (Touch nature), kritički pristup
2023. Oliver Ressler – The path is never the same (Touch nature), konstruktivan pristup
2023. Peter Hauenschild – Bukva (Touch nature), konstruktivan pristup
2023. Monike Pichler – Planer – lebdjeti (Touch nature), apokaliptični pristup
2023. Antonio Kutleša – Ja, hrana (Touch nature), konstruktivan pristup
2023. Barbara Anna Husar – UDDER (Touch nature), konstruktivan pristup
2023. Laurent Ziegler, Georg Blaschke – Trava (Touch nature), fantazijski pristup
2023. Ana Mušćet – Kreda (Touch nature), kritički pristup
2023. Davor Sanvincenti – Ø (Touch nature), fantazijski pristup
2023. Vitar Drinković – Radivoteža stvarno, virtualno, stvarno, apokaliptičan pristup

Popis projekata koji su se bavili prirodom i ekologijom u Galeriji Prozori

2012. Arhitektonski studio 2+ *Prisvajanje zelenog*, konstruktivni pristup
2018. Polonca Lovšin *Poziv za nove članove: Kolektiv Budi pčela*, konstruktivni pristup
2020. Gildo Bavčević *Može više! Mora više!*, kritički pristup
2021. Lea Anić *Presjek stanja*, kritički pristup
2022. Teuta Gatolin *Od Zemlje/Of the Earth*, kritički pristup
2022. Nikolina Kuzmić *Kratka povijest raspadanja*, kritički pristup
2022. Ana Požar Piplica *Metafora*, konstruktivni/kritički pristup
2022. Ana Hušman *Biblioteka 0 Općenito*, konstruktivni/kritički pristup
2023. Hrvoje Đukez *Plastic Jungle*, konstruktivni pristup
2023. Ivan Mesek i Zefrey Throwell, *Crno Sunce ili o autoritetu pandemije, štambilja i granica (Woodland Concertina)*, kritički pristup